

7121

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Dalarna

Järna sn

Thomson, Anna. 1934.

U.L.M.A.: fri gel. ^{M 82} Matordning och
brödsredor.

10 H. 43

L.L.

Exc. J.B.

7121

1.
Landsmålsarkivets frågelista.

Matordning och bordsseder, besvarad
för Järna socken, av Anna Thomson.

1. Matordning.

1. Beteckningar för måltid: mål mat =
måltid; mål = mål; mat = måltid.

2. Beteckningar för olika måltider, vilka
avse måltidens kvalitet eller kvantitet:

snålsmål = ~~spålmål~~, dålig måltid; lukassmål =
dunklig måltid; skrosmål = mycket åtanke
på en gång; busssmål = dilo.

mål = mål-
tid

3. Beteckningar för 'tid för måltid': måldägs,
jåldägs = tid för åtanke.

4. Beteckningar för tiden mellan två måltider:

milla målar = mellan målen; matsmål = tiden
mellan måltiderna, st. på användningen: vi

skå² jär² frå oss inna vi jå² middag, fastöm

å² var² ett långt matsmål = vi ska göra färdigt matmål,
bet. 2

innan vi äta middag, fastän det blir långt mellan frukost och middag.

5. Beträffning för att äta lite mellan måltiderna: strö unda = strö under " strö under

7. Under vintertiden, då intet brädskande arbete förelåg voro följande måltider vanliga i bygden: morgoaf = morgon^{mål}vard kl. 8-9 fm | morgonvark bestående av rågmjöl²välling eller öfsoppa = ölsoppa, samt potatis och skrimming; middag (kl. 1) kött och potatis med rovor, eller också sull = silbunk och sönderluggat bröd däri; gröln = sista målet (kl. 7) för dagen bestående av vattgröt (av råg- och kornmjöl) och mjolk med lielugg av smörgås och överbliven middagsmat. (Kallt kött och kalla potatis.)

8. Den vanliga matordningen för vintern förändrades vid extra arbete, såsom trösk och körslor, med ett mål mellan middag och grötdags.

För säningsarbetet började matordningen, som

ULMA 7121. Anna Thomson. 1934
DAL. JARNA
Fögl. M 82

sedan förblev stående | under sommar- och höst-
 arbetet: morgoaf = morgonvard kl. 8, | strömming och morgonvard
 potatis; middag kl. 12, kärnmjolk och gröt eller fötter
Sollomjolk = själösurnad mjolk till gröten (eller
 också seill av nämnda mjolksorter eller filmjolk om
 man ansåg sig ha råd därtill; öloaf = aftonvard kl. 4.
smörgås med messmör och ost; grötn kl. 8 gröt och mjolk.

9. Beteckningar för vardagsmat: händasmal =
 vardagsmat; för söndagsmat: händasmal = helg-
 dagsmat, | ärbättarmat = bäbarmat. mat

Ex. på hur söndagsmaten, i äldre tider, skilde
 sig från vardagsmaten: till rågmjölsvällingen
 fick man söka ostsmad mjolk (såsom nu till kräm)
 till middagens föttermjolk = filmjolk kunde varkas
 en extra fötelse = en skedfull kärnad grädde | sked
 till kvällsgröten enbart rågmjöl.

10. Ordet sugaf = sovel innefattar allt, som kan
 ätas till bröd utom potatis och mjolk, t. ex.:

4.

smör², messmör² ost, skomming², sill², kött², fläsk²,
korv o. d. Sammansättningar finnas såsom:

beisugåf² = fåbodprodukter utom mjölk²; | jellsugåf² =
all föda, som fås från getterna, utom mjölk²; | I sovel, bet. 2

sommersugåf² = smör², mesost och ost, som produceras

under sommaren; sugåfbytta² = bytta, som användes

vid fraktande av smör² eller messmör²; | sugåfhund² = sovel-

person, som äter mycket smör², kött o. d. till brödet, | hund

sugåfnätt² = ^{a. ny} ont om sovel; sugåfbofa² = böda

bestående av sovel.

Verb. sugfa² = sovela betyder att ^{lägga} så, att det
blir smör², ost och messmör² av mjölken.

Sammanfattande benämning för all mat, som
ej är sovel: guds-lån² = gudslån. gudslån

Beteckning för att äta endast ett slags mat,
antingen enbart bröd eller enbart sovel: jåk snött².

11. Benämning för särskild rätt finnes t. ex.

ättramak² = efterätt, den mat, som äls sig, om efterät-
mat

ULMA 7121. Anna Thomson. 1934

DAL. JÄRNA

Frgl. M 82

man hade två slag!

12. Ordet mässäck = malsäck är levande i målet och har samma betydelse, som i riksspråket, ex. vi a vir borta i vikkulafs & låvs på mässäck = vi ha varit borta i veckotal och levat på malsäck.

Ännu en benämning för malsäck: liläggnig = iläggnig (i kont l. väska m.m.)

På handelsfärder, vid skogskörning, vid vassning, när man skulle ~~lita~~ ^{lä} bass = lita Bergslagen på malmskörning voro tillfällen då folk från bygden måste leva på malsäck.

Bergslagen

Allt utrusta med malsäck kallas att lägg li = lägga i.

13. Beteckning för mat, avsedd att ha till malsäck: nistmat. Denna bestod av bröd, nistbröd, hoplagt till fyrkanter nistbrö, nistbröd (i vanliga fall hoplagt till trekant) smör, borkat

kött, blodkora, hackmat, messmör, ost, fläk, potatispannkaka, mjölk söt och sur (filmjölk).
Ovan uppräknade nismat vid skogsarbete, handelsfärder (utom mjölk) och malnkorning.

Tid vällning: bröd, smör, messmör, ost och larr-

kött, kall grök och sur mjölk i köfbull = laggad
brädbull avsedd för höj = vällning. herd-bull

14. Tid längre vistelse borta, förvarades matsäcken

i spann = spånastliknande skrin, finnsäck =
näverkont eller i väska = läderväska att bäras väska

på ryggen; vid kortare utflykter ett kyg (för Om)
kvinnfolk; sivväska = läderväska av mindre

format att bäras vid sidan (för män) vid vällning sidväska
i köfsäck = mindre näverkont.

15. Beträffning för helt liten matsäck, avsedd
att bäras i fiskan: gäsbil = smörgäsbil.

16. All tillfällig gäst eller åt barn, överräcktes
direkt ur handen en smörgäs med ost och

7.

messmar², ett kopkramal stycke nylopt ost,
 en kött- eller korobit, detta kallades: fågna = m.²
 fågnad.

II. Bords seder.

18. Beaktning för bordsbön: läs på böfs = läsa
 till bords.

19. Ännu finnas minnen av, att maten även
 vid huvudmåltiderna var framsatt på ett
 s. k. lissbof = såte med skiva och fålla upp. lill-bord

Vid detta placerade sig familjen på pallar
 och såten, män och kvinnor om varandra.

20. Då matbord användes, var hufvudens
 plats vid bordets ena ände, barnen skulle
 liksom de fyllt 10-11 år stå vid bordet.

21. Varje hushållsmedlem hade sin särskilda
kuppa = träskål, och sked med inskurna namn.

Mat, som äts med sked kallades: supamat.
 Sådan mat serverades i kuppa = skål.

Namn på de olika skålarna: vrikuppa =
 vresvåk björk eller tall, soarokuppa = soarvad
 skål, knipkuppa = skål med handlag för- } koppa f.
 slående en kniphals, snipkuppa = skål med } Om olika
 snip; uoga = ugonfaçon, lisskuppa = liten skål. } slyp:....

Efter slutad måltid sattes skedarna i sk
grind = skedgrind. Skålarna sattes in i } Sked-
 skåpet till lördagen. då de skulle diskas. } grind
 Tarken bordskniv, gaffel eller tallrik an-
 vändes.

22. Köttet östes upp i lerfat och delades ut
 åt var och en att läggas på ett brödslycke.
 Under ätandet rullades kött och annan sugaf =
 sovel i lumbrod, (lyta) som sedan doppades i
spä = spadet.

23. Uttryck man begagnade | om ett allför
 lömt malbord: å ser ut som lunnfossen a gäll fors
fram = det ser ut, som om Lunnafossen gått fram; bet.!

ä e som syndaflöda skull a gällt = del är som skulle syndaflöden gällt.

25. Handlingar, som ansågos vara, uttryck för brist på bordsstick voro: tä väjja li matn = att söka ut de bästa matbitarna; tä ghummin inf. ? li så matn = att äta glupskt; tä loesugfa = foe-sovla att äta två slags sovel på en gång; tä smaskja = att smaska och sylja; tä gorma & spräka = att gorma och prata mycket.

Efter slutad måltid borde man för att vara mått kunna räpa = rapa tre gånger (3 gånger) repa 26. Under skördetider isynnerhet, skulle karlarna sova middag = sova middag efter middagsätan- del. Den, som vassade kreaturen fick sova på stauslan = ståndholen då man täl slog = subst.? då korna idisslade. Man måste då försöka vakna då skäcken rest sig och ruskade på skålan.

Om man kom in i en gård, under det de
 innevarande höllo mällid ^{litade} ~~så~~ man i regel,
 lid den vanliga hälsningen: e i hungrega jauna =
är ni hungrega här? eller också: kam je so lagom =
 kom jag så lagom. Om den ankommande ansågs
 behövande eller var närstående fick han deltaga
 vid bordet eller fick en smörgås, en mjölkskal
 en lyta = kunnbrödsrulle med sovel inuti eller dylikt. lyta
so pass so int ² härta blöda² = så pass så int ² härta²
 blöder.